

УДК 929:378.12

„УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА” КПІ ТА ОДИН ІЗ ЇЇ ОЧІЛЬНИКІВ
СЕРГІЙ ВЕСЕЛОВСЬКИЙ

Висвітлюються важливі аспекти діяльності „Української громади” Київського політехнічного інституту та одного з її очільників Сергія Веселовського.

Освещаются важные аспекты деятельности „Украинской громады” Киевского политехнического института и одного из ее руководителей Сергея Веселовского.

The article is dedicated to enlightening of some aspects and episodes of the activity of „Ukrainian community” of Kyiv Polytechnical Institute and one of its leaders Sergiy Veselovskiy.

Ключові слова: Російська імперія, Україна, Київ, Київський політехнічний інститут, „Українська громада”, С.Веселовський, історія.

Поразка революції 1905-1907 років у Росії призвела до згорання політичних виступів по всій країні. Влада взялася рішуче викорінювати революційні настрої в суспільстві та крок за кроком відвойовувала у демократів різних гатунків втрачені було позиції. У кількох губерніях було запроваджено „військовий” або ж „особливий” стан, активно запрацювала машина репресій. А 3 червня 1907 року на будь-якій можливості демократичних перетворень була поставлена остаточна крапка: цар підписав Маніфест про розпуск II Державної Думи. Водночас був виданий новий закон про вибори, яким понад 80% жителів імперії позбавлялися виборчих прав.

Значно посилився тиск на вищу школу: її автономія була скасована, у навчальних закладах було впроваджено інститут проректорів, на яких покладался обов’язок забезпечення нагляду за студентами. 11 липня 1907 р. світ побачили ще й “Правила про студентські організації та про влаштування зборів”. Студентські організації, що не мали затверджених Радами відповідних університетів статутів, визнавалися протизаконними і закривалися.

Утім, саме цей документ разом з прийнятими урядом ще 4 березня 1906 року „Правилами про товариства і спілки” став нормативною базою

створення у вищих навчальних закладах імперії земляцьких організацій, які певною мірою замінили об'єднання студентські об'єднання суто політичного характеру. Офіційно діяльність земляцтва була спрямована на задоволення насамперед духовних потреб їхніх членів, культурно-просвітницьку роботу, забезпечення матеріальної підтримки нужденним товаришам і таке інше. Насправді ж, коло інтересів земляцтва було ширшим, оскільки їхні члени не могли і не бажали відсторонюватися від активної політичної діяльності. Інша річ, що така діяльність тепер набувала інших форм. Кошти ж цих організацій формувалися за рахунок членських внесків, зборів від влаштування різноманітних благодійних заходів та приватних пожертв.

Тож цілком природно, що починаючи з 1907 року кількість українських студентських громад (УСГ) почала стрімко зростати, а самі вони стали центрами легальної роботи з питань національного українського відродження. Зауважимо, що організовувалися вони не лише у вищих навчальних закладах, які працювали на теренах України, а повсюди, де навчалися студенти-українці: в Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, а також у Москві, Петербурзі, Ярославлі, Томську, Варшаві, Ризі, Юр'єві (до 1893 р. – Дерпт, з 1918 р. – Тарту) тощо. Понад те, були УСГ навіть за межами Російської імперії, зокрема – у вищих навчальних закладах, які знаходилися на територіях, що належали тоді Австро-Угорській імперії. Але, попри географічну віддаленість та кордони, основні напрямки, за якими вони працювали, були подібними. Зрозуміло, що діяльність цих громад була переважно культурно-освітньою: їхні члени готували доповіді з українознавства, розповсюджували україномовні видання та літературу з історії України, організовували урочистості з нагоди певних дат, пов'язаних з видатними українськими діячами. У статутах УСГ зазначалося: “шляхом поширення наукових знань з історії, етнографії та побуту українського народу готувати своїх членів до громадської діяльності на користь рідного народу” [1].

У Київському політехнічному інституті „Українська громада” також відіграла вельми значну роль. Певна річ, етнографічними розвідками її діяльність не обмежувалася. Окрім виконання статутних завдань організації, „громадівці” КПІ брали активну участь у політичному житті міста, і, часом, у роботі нелегальних утворень. „Українська громада” виконувала функції певного об'єднано-го центру, в якому знаходили порозуміння на національному ґрунті прихильники доволі різних за ідеологічним спрямуванням політичних ідей та організацій. Активний член „Громади”, а пізніше – її секретар і скарбник П. Котов згадував: „...члени „Громади” зазвичай складали 15-10% всіх учасників тієї або іншої демонстрації, страйку і так далі. Тут зосереджувалися до 150 – 200 чоловік,

кермованих двома конкуруючими між собою фракціями УСД (Української соціал-демократичної. Прим.авт) і УСР (Української соціал-революційної. Прим. авт.), що нараховували кожна окремо 15-20 членів. Об'єднання в „громаді” йшло головним чином по національній лінії, але приймалася на увагу і політична фізіономія: правих, припустимо, російських „кадетів” в члени не приймали. Але загалом склад в цьому відношенні був дуже ріжноманітний: від соціал-демократів до надмірних шовіністів” [2, с.ХХХІІ]. Зауважимо, що за невеликий період часу значної ваги в „Українській громаді” КПІ набрала саме соціал-демократична фракція, для якої „легальна форма об'єднання давала змогу вербувати нових членів, а головне – базу для революційних виступів місцевого значення” [2, с.ХХХІІ]. Цікаво, що свою пропагандистську роботу ця фракція проводила під прикриттям буцімто “гуртка для вивчення суспільно-філософських наук”.

Одним з найактивніших членів „Української громади” КПІ, а певний час – і її керівником, був студент сільськогосподарського відділення син священника з Поділля Сергій Веселовський – людина, добре znana в колах патріотично налаштованої інтелігенції. Зауважимо, що до подій, які будуть описані нижче, відомий він був не стільки як керівник „Української громади” київських політехніків, скільки як редактор шанованого у колах патріотично налаштованої української інтелігенції журналу „Літературно-науковий вісник”.

“Літературно-науковий вісник” був заснований у 1898 році М.Грушевським, І.Франком, О.Борковським, О.Маковеем. До 1907 року виходив у Львові, причому його фактичним редактором у цей період був І.Франко. Видавався Науковим товариством імені Тараса Шевченка, публікував українську белетристику і переклади з чужих літератур; наукові розвідки; хроніку літератури і культурного життя українців в Австрії і Росії; матеріали про громадсько-політичне життя тощо. Серед дописувачів журналу були представники всіх українських земель. Журнал швидко набув популярності, на його сторінках вперше побачили світ багато творів М.Вороного, Лесі Українки, Дніпрової Чайки, Б.Грінченка, О.Кониського, У.Кравченка, А.Кримського, П.Куліша, Б.Лепкого, О.Олеся, М.Коцюбинського та інших відомих українських письменників. Значного резонансу постійно набували публікації наукового і особливо публіцистичного розділів журналу. Невдовзі журнал перетворився на один із важливих чинників процесів національного відродження і гідно виконував цю місію впродовж багатьох років свого існування. У 1907 році М.Грушевський з метою об'єднання зусиль у справі видання та розповсюдження українських книжок та збереження за „...Вісником” статусу загальноукраїнського часопису перевів журнал до Києва.

Перебуваючи переважну частину часу у Львові, він, проте, зв'язків з київською редакцією не втрачав (власне, журнал і виходив одночасно у Львові та Києві) та залишався головним авторитетом при вирішенні будь-яких питань його діяльності [3, с. 47].

Місцева влада з самого початку видання у Києві сприймала „ЛНВ” як зловорожо-тенденційний часопис, що послідовно сповідує українську національну ідею. Можновладці різних рангів постійно вживали офіційних заходів, щоб обмежити його діяльність в Києві. Страждали від цього читачі. А перший удар приймали на себе працівники редакції, насамперед редактор. Тож Сергій Веселовський як редактор „Літературно-наукового вісника” неодноразово притягався до відповідальності за публікацію окремих матеріалів: наприклад, за інформацією популярної української щоденної газети „Рада”, що виходила в Києві в 1906-1914 роках, лише у 1909 р. на нього було двічі накладено штраф за вміщення вірша Ю. Будяка „Три етюди” в XII книжці за 1908 р. (№ 1) і за статтю М. Грушевського „Виговський і Мазепа” а потім притягнуто до суду „за богохульство” через публікацію у чотирьох книжках журналу(до речі, вони були вилучені з продажу і розповсюдження за передплатою) повісті Анатолія Франса „Острів пінгвінів” [4].

Повертаючись до діяльності студентських національно-патріотичних об'єднань, організованих у ВНЗ різних міст, зауважимо, що координація їхньої діяльності здійснювалася під час зустрічей-конференцій, які, з огляду на післяреволюційні поліцейські утиски, активістам студентського українського руху доводилося проводити нелегально. Так пройшли конференції у Києві у 1908 році, та у Львові (за кордонами Російської імперії!) – у 1909. Саме на Львівській конференції було утворено керівний орган студентських національних об'єднань – Центральне Інформаційне Бюро з місцем знаходження у Києві, та обрано його склад. Понад те, чергову конференцію національних студентських товариств Центральне Інформаційне Бюро вирішило провести на початку квітня 1911 року також у Києві.

Конференція мала відбутися фактично на базі Київського політехнічного інституту, точніше – на квартирі, де мешкали студенти-політехніки брати Чижевські, по вулиці Дачній на Шулявці [5, с.99]. До складу організаційної групи, що мала готувати захід, входили студенти Київського політехнічного інституту та Київського університету Святого Володимира. Саме згаданому вище Сергію Веселовському і було довірено очолити цю групу.

Проте, уже на першому етапі роботи про підготовку нелегальної студентської конференції довідалося охоронне відділення, що займалося перлюстрацією листування „неблагонадійних осіб”. А оскільки більшість

майбутніх учасників конференції – активістів „Громад”, що навчалися в різних містах Російської імперії, відносилися саме до „неблагонадійних”, то пожвавлення їхнього листування не могло не притягнути до себе увагу з боку охоронців державного ладу. Цікаво, що навіть перше повідомлення про те, що конференція має відбутися саме в Києві, київські жандарми отримали від колег з Санкт-Петербурга, які з листів до їхніх „підопічних” довідалися про програму, терміни проведення і конспіративні адреси, на які мали спрямовувати свої відповіді делегати. Тож цілком очевидно, що захід був приречений на провал з самого початку.

Певна річ, так воно і сталося. Всіх делегатів, які почали прибували до Києва ще наприкінці березня, філери супроводжували від залізничного вокзалу аж до будинку на вул. Борщагівській, де мешкав Сергій Веселовський. Всі, хто входив до будинку, фіксувалися зовнішніми спостерігачами і автоматично ставали об’єктами спостереження. Врешті-решт, розпочалися арешти, причому жандарми і поліція застосували практику «неводу», тобто гребли не лише тих, хто був у них на замітці, але й геть усіх молодих людей, які чомусь здавалися їм підозрілими. Так замість затишної оселі на тихій Дачній вулиці делегати опинилися у Лук’янівській в’язниці.

Слід зауважити, що раптове зростання кількості відвідувачів будиночку на Борщагівській, швидше за все, викликало б до них цікавість з боку жандармів і поліції навіть якщо б до того за ними ніхто не спостерігав. Пояснюється це, звісно, особою Сергія Веселовського вже дуже добре відомою політичній поліції через його журналістську активність.

Тож не варто дивуватися, що першим з делегатів конференції «на нари» пішов, звісно, сам Веселовський, а за ним – і більшість приїжджих і місцевих активістів-громадівців. Однак, попри арешти, конференцію властям зірвати все ж таки не вдалося. Вона пройшла просто у загальній камері Лук’янівської в’язниці, де утримували заарештованих її делегатів та організаторів! Сергій Веселовський виступив з програмною доповіддю „Оцінка сучасного моменту”. Довідкових матеріалів він не потребував, бо до конференції готувався дуже ретельно, до того ж мав чудову пам’ять. Так само без допоміжних матеріалів виступали й інші делегати. Хоч учасники конференції представляли дуже широкий спектр революційно-демократичних організацій – від українських соціал-демократів до тих, які відстоювали націонал-радикальні ідеї (вважалися іншими делегатами сепаратистами), їм удалося дійти згоди в питаннях визначення подальшої стратегії діяльності студентських громад. Учасники конференції ухвалили рішення і про деякі організаційні зміни: функції Центрального Інформаційного бюро „Громад” було передано Київському бюро, завдяки

чому було збережено головний центр студентського руху на теренах України.

Учасники конференції були засуджені, більшість – на трирічне заслання. Втім, уже 1913 року більшість їх були амністовані [6, с.426].

Конференція 1911 року стала останньою всеукраїнською студентською конференцією аж до кінця десятиліття, хоча спроби зібратися активісти студентського руху робили і пізніше.

Що стосується Сергія Феофановича Веселовського, то після відбуття заслання він повернувся до навчання, успішно закінчив Київський політехнічний інститут і, здобувши фах ученого-агронома, був залишений для здобуття професорського звання стипендіатом при кафедрі сільськогосподарської економії та статистики [7, с.33]. З 1916 року викладав у КПІ сільськогосподарське рахівництво [8, с.31]. Водночас брав активну участь у роботі Агрономічного гуртка КПІ, пізніше став керівником його секції суспільної агрономії, і навіть його очолив. При цьому суспільно-політичної діяльності не полишав. Діяльність ця інколи була органічним доповненням його наукових інтересів. Так, він увійшов до числа фундаторів утвореного одразу після лютневої революції 1917 року Українського технічно-агрономічного товариства „Праця”, яке об’єднало українську науково-технічну інтелігенцію та діячів кооперації, і очолив один з напрямків його діяльності, пов’язаний з аналізом стану економіки України та розробкою планів її розвитку [9].

С.Веселовський відомий також як одна зі значних фігур національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр.: у 1917 році він обирався до Центральної Ради і навіть до її Президії та виконавчого органу – Малої Ради, був активним членом Українського наукового товариства, кілька місяців як генеральний консул представляв інтереси Української держави в Петрограді. Після повернення влітку 1918 року до Києва він знов стає до активної викладацької роботи, читає лекції на організованих Міністерством освіти курсах позашкільного навчання, працює на посаді екстраординарного професора кафедри статистики Київського державного українського університету. З квітня 1919 року С.Веселовський – ще й член президії, а трохи згодом – і заступник голови Сільсько-Господарського Вченого Комітету України, завідувач його економічної секції [10].

У листопаді 1920 року наказом Управління вищої школи Наркомпросу УРСР по м. Києву „старий” політехнічний інститут був ліквідований і для створення „нового” була утворена Організаційна Рада, на одному з перших засідань якої С.Веселовський був затверджений його ректором. Секретарем Організаційної ради був затверджений І.Щоголев, деканами факультетів – відомі вчені-педагоги: інженерного – К.Сімінський, механічного – О.Гольдман, електротехнічного –

О.Котельников, хімічного – В.Плотников, агрономічного – П.Лавренюк. Усього ж до її складу входило 21 особа [11, с.49]. Певна річ, це була не ліквідація, а реорганізація інституту у відповідності з поглядами нової влади на завдання вищих начальних закладів, але від цього роботи у ректора та членів Оргради було не менше. Головним у ній було не лише не дати зникнути напрацьований досвід підготовки спеціалістів та зберегти кадровий кістяк інституту, але й убезпечити від розкрадання і руйнації матеріально-технічну базу інституту та відновити навчальний процес. Особливо складні у таких умовах обов'язки ректора все ж не ставали на заваді й науковій діяльності С.Веселовського. понад те, 1 лютого 1921 року постановою Правління інститут він був призначений ще й завідувачем кабінетом сільськогосподарської статистики агрономічного факультету [9]. На початку весни 1921 року Наркомпрос УРСР установив загальний для всіх вищих технічних навчальних закладів республіки порядок управління, тож 21 березня того ж року Організаційну раду КПІ було розпущено, а на посаду ректора призначено завідувача кафедри технології сільськогосподарських виробництв І.А.Кухаренка. [11, с.49].

Після створення на базі агрономічного факультету КПІ окремого Сільськогосподарського інституту (для чого, до речі, саме С.Веселовський, доклав багато зусиль) у 1922 році він перейшов туди для роботи на науково-дослідній кафедрі сільськогосподарської економіки, яку очолював до 1929 року, працюючи водночас професором по курсу економіки сільського господарства у Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті. На початку 30-х років ХХ століття був репресований, після відбуття покарання, за деякими даними, йому вдалося виїхати за кордон, де він і провів останні роки свого життя [5, с.102].

1. Гончарова Н.О. Особливості студентського руху в підросійській Україні у добу реакції (1907-1909 рр.) // Наукова конференція „Соціум. Наука, Культура” (28-30 січня 2009 р.). <http://intkonf.org/kand-istor-n-goncharova-no-osoblivosti-studentskogo-ruhu-v-pidrosiyskiy-ukrayini-u-dobu-reaktsiyi-1907-1909-rr>.

2. Котов П. Декілька сторінок із спогадів про студентський рух у К.П.І. // Київський політехнічний і Київський сільсько-господарський інституту. XXV років. 1898-1923. Ювілейний збірник. – К.: Держ. трест „Київ друк”, 1924.

3. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь. 1993.

4. Ткаченко І. Газета „Рада” як джерело до історії видання Літературно-Наукового вісника у Києві (1907-1914) // Студії з архівної

справи та документознавства. – 2004. – Т. 12.
http://www.archives.gov.ua/Publicat/Studii/Studii_2004.12_06.php.

5. Стефанович Д. Шулявська січ: її засновники і руйнівники // Пам'ять століть. – 2004. – № 5. – С.98-103.

6. Гермайзе О. З революційної минувшини Києва // Київ та його околиці в історії та пам'ятках / Під ред. М.Грушевського. – К.: Державне видавництво України, 1926.

7. Личный состав Киевского Политехнического Института Императора Александра II. – Киевъ: Типо-Литография И.И.Чоколова, 1915.

8. Личный Состав Киевского Политехнического Института Императора Александра II. На 1917 год. (Девятнадцатый годъ существования). – Киевъ. Типография „И.И.Чоколовъ”, 1917.

9. Пятницька В.В. Професор Сергій Феофанович Веселовський – один з організаторів сільськогосподарської науки в Україні // Історія науки і біографістика. – 2007 – № 3. <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2007-3/07pvvsnu.pdf>.

10. Пятницька В.В. Науково-освітня діяльність професора С.Ф. Веселовського в контексті розвитку сільськогосподарської науки в Україні // Там само. – 2008. – № 2. <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/inb/2008-2/08pvvsnu.pdf>.

11. Константинов В.О. Ректори КПІ. – К.: Видавництво „Генеза”. 1998.